

АКТИВІЗАЦІЯ ПОЛЬСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ СИЛ У ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914-1918 РР.) ТА ВІДРОДЖЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ ПОЛЬЩІ

У статті простежується процес активізації польської національної ідеї в ході Першої світової війни та подається аналіз позиції провідних європейських держав щодо питання відновлення незалежності Польської республіки в листопаді 1918 р.

Ключові слова: *Польща, національні сили, відродження державності, «польське питання».*

В статье прослеживается процесс активизации польской национальной идеи в ходе Первой мировой войны, а также анализируются позиции ведущих европейских стран по вопросу возрождения независимости Польской республики в ноябре 1918 г.

Ключевые слова: *Польша, национальные силы, возрождение государственности, «польский вопрос».*

The article traces the process of revitalization of the Polish national idea in the course of World War I, and analyzes the position of the leading European countries on the revival of the independence of the Republic of Poland in November 1918.

Key words: *Poland, the national forces, the revival of statehood, the «polish question».*

Перша світова війна призвела до падіння консервативних монархій у Європі та пожвавила процес національного самовизначення в країнах Центрально-Східної Європи. Розпад держав-імперій, відступ імперського мислення, а також поява на цих руїнах самостійних держав і нове співвідношення сил на міжнародній арені як головних наслідків світової війни не лише суттєво змінили геополітичну мапу європейського континенту, але й принесли надії нового устрою післявоєнної Європи на засадах національної рівноправності й мирного співжиття народів, демократизації та гуманізації європейського суспільства. Принцип національного самовизначення, що його миротворці, зокрема президент Вільсон, взяли за основу реконструкції Центрально-Східної Європи, мав узгодити державні кордони з етнічним поділом. Це створило об'єктивні умови для відродження Польської держави, що стало можливим унаслідок поєднання багатьох факторів. Послаблення важелів управління в імперіях, що колись твердо утримували народи в орбіті своєї державності, дало привід елітам національних рухів розраховувати на реалізацію за максимумом – до повної державної незалежності – своїх національних програм, що раніше не ставилися як реальні практичні цілі.

Метою пропонованої наукової студії є аналіз на основі новітніх здобутків вітчизняної та зарубіжної

історіографії процесу актуалізації «польського питання» в ході Першої світової війни та відродження незалежності Польської держави в листопаді 1918 р.

Питання, пов'язані з подіями активізації «польського питання» в контексті Першої світової війни та подальшої інституалізації незалежної польської держави, стали предметом досліджень значної когорти зарубіжних, передовсім польських, та вітчизняних науковців. Виокремимо лише деякі з них.

Беззаперечно, найбільш повно, обрана проблема висвітлена в польській історіографії. Достатньо повно проаналізовані передумови відродження незалежності в листопаді 1918 р., розкрита роль окремих політичних діячів та політичних партій у процесі боротьби за відновлення держави. Сучасні польські науковці продовжують вивчення політичної історії Другої Речі Посполитої, приділяючи значну увагу питанням становлення парламентської демократії. Дослідники намагаються переосмислити політичні процеси, що відбувалися в системі державного устрою Польщі в 1917-1918 рр., усебічно досліджуються проблеми взаємодії законодавчої і виконавчої влади у вказаний період, проблеми функціонування центральних і місцевих органів влади [1-12].

У російській історіографії варто згадати Г. Ф. Матвєєва [33], який плідно досліджує політичну

біографії Ю. Пілсудського. У монографії автор також розглядає процес відродження Польської держави, приділяє значну увагу аналізу розвитку національно-визвольного руху в роки Першої світової війни, простежує позиції національних сил до вирішення польського питання. Дослідник слушно зауважує, що на завершальному етапі війни найбільший вплив на долю «польського питання» справляли, перш за все, самі поляки як усередині країни, так і за її межами, а також країни Антанти та США.

У сучасних працях вітчизняних науковців простежується намагання дати більш об'єктивну, ніж у радянські часи, оцінку історії Польщі. Значним успіхом української полоністики є синтетична праця з історії Польщі, яку опублікували Л. Зашкільняк і М. Крикун [30], у якій автори на основі нових джерел, здобутків історіографії та новітніх методологічних підходів розкрили різноманітні суспільні прояви життя поляків у різні історичні епохи, у тому числі і в міжвоєнний період, а також показали взаємини поляків із сусідніми народами, зокрема з українцями. Автори цілком справедливо відзначають, що відродження Польської держави стало результатом багатомісячної політичної традиції, державотворчих прагнень польської нації, сприятливих внутрішніх політичних і соціально-економічних чинників та міжнародної ситуації.

У сучасних дослідженнях українських учених простежується прагнення дати більш об'єктивну, ніж за радянської доби, оцінку історії Другої Польської Республіки. Певну увагу вони приділяють центральним органам влади Другої Речі Посполитої, чого не можна сказати про регіональні органи влади і судову систему. З цієї групи робіт варто особливо виділити праці відомої тернопільської дослідниці Л. Алексієвець [15-22], оскільки в них міститься найглибший аналіз процесу створення та функціонування польської політичної системи в 1918-1926 рр.

У значному науковому доробку автора, перш за все, необхідно виокремити монографічне дослідження «Польща: утвердження незалежної держави 1918-1926», яке стало першим у вітчизняній історіографії комплексним вивченням особливостей відродження національної державності та формування суспільно-політичного устрою Другої Речі Посполитої. Дослідниця чітко виділяє причини, котрі сприяли відродженню незалежності Польщі в 1918 році, окреслює проблеми творення конституційних засад державності та характеризує практику функціонування парламентської демократії в 1918-1926 рр.

В останні роки з'явилися праці (статті, монографії, дисертаційні дослідження), що частково ліквідують описану вище прогалину. Окремі аспекти діяльності польського парламенту окреслено в наукових студіях З. Баран [23], О. Парнети [36], В. Ярового [39-40] та ін.

Поштовхом до нової боротьби польського народу за відновлення незалежності стала Перша

світова війна, що розпочалася 1 серпня 1914 року. Воєнні дії 1914-1918 рр. мали безпосередній вплив на долю Польщі. Територія Королівства Польського і Галичини стали ареною боїв; Німеччина і Австро-Угорщина з одного боку, Росія – з іншого прагнули до нового поділу Польщі. Німеччина і Австро-Угорщина розраховували відібрати в Росії Польське Королівство, Росія – захопити в Німеччині Західну Польщу, а в Австро-Угорщині – Галичину [32, с. 632].

Війна між центральними державами і Росією вчергове актуалізувала польське питання як одне з найважливіших у міжнародній політиці. Керівництво обох воюючих блоків прагнуло повернути польське населення на свою сторону. До війни в польському суспільстві сформувалися два основні табори: ті, хто виступав за співпрацю з представниками Четвертого союзу (т.зв. активісти) і ті, хто орієнтувався на військово-політичні блоки Росії і Антанти (пасивісти). Виразником різних орієнтацій польських кіл було створення національних представництв при кожній з воюючих країн. Так, у серпні 1914 р. в Кракові був створений Головний національний комітет, який орієнтувався на Центральні держави, а особливо на Австро-Угорщину. Очолив його професор адміністративного права Ягеллонського університету В. Л. Яворський [37, арк. 2 зв.].

До політичного табору, що орієнтувався на перемогу Антанти у війні належав Р. Дмовський – один із засновників і керівник Національно-демократичної партії (скорочено єндеція, а її члени – єндеки) і Польського національного комітету (ПНК), який він очолював у 1914 р. у Петербурзі, а потім у 1917 р. в Парижі. ПНК мав на меті стати представницьким органом усіх поляків й одразу почав створювати польські військові відділи, проте царський уряд припинив їх діяльність, почавши мобілізацію поляків до російської армії.

Презентуючи свою концепцію відродження Польщі у книзі «Німеччина, Росія і польська справа» (1908 р.), Р. Дмовський виходив з тих міркувань, що головним і найнебезпечнішим ворогом польського народу є Німеччина, і, тільки спираючись на могутню слов'янську Росію, польський народ зможе чинити опір німецькому «Дранг нах Остен». Водночас, на думку Р. Дмовського, ця опора створювала реальний шанс для об'єднання всіх роз'єднаних польських земель в єдиній державі [23, с. 4]. Так, у відозві ПНК від 5 листопада 1914 р. визначалися завдання народу: «Розгром зловісної могутності Німеччини і об'єднання Польщі під скіпетром російського монарха» [9, с. 53].

Ліве крило польського суспільного руху було переконане, що звільнити польський народ і відновити польську державність можна лише в ході перемоги революцій у країнах, що захопили польські землі. У відозві Соціал-демократії Королівства Польського і Литви (СДКПіЛ) від 2 серпня 1914 р. йшлося про те, що польське робітництво повинно боротися за прискорення революції,

погоджуючи свої дії з «виступами в Росії і Європі, оскільки вони витікатимуть з революційного прагнення до повалення нинішніх урядів і встановлення народних урядів». У першотравневій прокламації 1915 р. СДКПІЛ закликала «буржуазну війну замінити війною соціальною – революцією» [38, с. 11]. Зауважимо, що такі гасла не зустрічали широкого відгуку серед польської громади, особливо чутливої до проблеми національної незалежності.

Прихильниками до співпраці з Німеччиною і Австро-Угорщиною були представники Польської Соціал-демократичної партії (ППСД), правоцентристської ПСЛ–«Пяст» і їх лідери – І. Дашинський, В. Вітос і Ю. Пілсудський [6, с. 25]. Плануючи відтворення незалежної польської держави за допомогою центральних держав, Ю. Пілсудський і його прихильники виражали готовність відмовитися від західних польських земель, але мріяли про включення до майбутньої Польщі українських, білоруських і литовських територій, що колись входили до Речі Посполитої у [6, с. 27]. Більшість позитивно сприйняла програму Пілсудського, яка мала виразне національно-патріотичне забарвлення, що повністю відповідало інтересам польського суспільства в умовах національно-визвольного руху.

У роки Першої світової війни Росія, держави Антанти і США, а також Австро-Угорщина і Німецька імперія виступили зі своїми власними програмами відновлення Польщі.

Першою на «польське питання» звернула увагу Росія. 1 (14) серпня 1914 р. була опублікована відозва російського головнокомандувача, що закликала поляків включитися до військових дій і «бити спільного ворога в ім'я об'єднання всіх трьох частин відродженої Польщі під егідою Росії» [34, с. 17-18]. Відозва у вигляді листівок розповсюджувалась у польських землях. Однак очікуваного результату привернути патріотичні настрої поляків ця спроба не виправдала [38, с. 16]. Проте наступна політика царського уряду Росії щодо польського питання розходилася навіть із скромними обіцянками головнокомандувача. Царський уряд аж до падіння царизму не зробив нічого на користь польського народу. Уряд Росії не лише не приступив до реалізації обіцяного самоврядування, але навіть не зробив спроби до відміни правових обмежень польського народу. Очевидно, звертаючись з відозвою до польського народу, царизм, перш за все, ставив за мету згладити важке враження від політики національного гноблення, обдурити польський народ, привабити його на свій бік обіцянками свободи і використати його у війні з Німеччиною.

На початку серпня 1914 р. до поляків звернулися також головнокомандувачі німецької та австро-угорської армій із загальними закликами взяти участь у війні проти Росії, яка символізувала «азіатські порядки», не обіцяючи за це жодних конкретних дій у вирішенні польського питання [4, с. 17]. А тогочасний австрійський намісник Галичини, професор Краківського університету М. Бобжинський (1849-1935) намагався схилити

Франца Йосифа I Габсбурга (цісаря Австро-Угорщини) до виступу з маніфестом, який би обіцяв полякам об'єднання польських земель і перетворення Австро-Угорщини на триалістичну Австро-Угорщино-Польщу. Але це не принесло успіху через гостру опозицію з боку німців та угорців.

Однак уже в 1915 р. ситуація кардинально змінилась. Більшість польських земель, що перебували у сфері впливу Росії, в результаті її воєнних поразок були захоплені Центральними державами. Останні не квапилися з прийняттям рішень, які стосувалися польського питання. Після того як російські війська в серпні 1915 р. покинули Королівство Польське, на його землі вступили війська Австро-Угорщини і Німеччини. Одночасно заявила про себе ПОВ, підпорядкована Ю. Пілсудському, визнана Німеччиною. За короткий час було відновлено всі польські інституції. Одночасно було впроваджено військову і цивільну адміністрацію, створено два генерал-губернаторства на окупованих територіях: німецьке, з органами окупаційної влади у Варшаві, та австрійське – в Любліні. Генерал-губернаторство Варшавське займало 3/5 території Польського Королівства. Було ліквідовано російський поділ на губернії. У німецькій окупаційній сфері перебувало 32 повіти, в австрійській – 27 [11, с. 403].

1916 р. війна набула позиційного характеру. Відрізані від ринків сировини, Центральні держави почали відчувати серйозні труднощі у веденні війни. Для її продовження німецьке командування вирішило заручитися підтримкою польського населення, і з цією метою піти на створення незалежної Польської держави. Під час переговорів з польського питання 11–12 серпня 1916 р. німецький Канцлер Бетман-Гольвег і австро-угорський міністр закордонних справ Буріан домовилися, що обидві держави – Німеччина і Австро-Угорщина – «поправлять» свої кордони з майбутньою Польщею [14, с. 42]. Таке формулювання свідчить, що західні держави продовжували розглядати польське питання як свою внутрішню справу.

Для втілення цієї проблеми в життя, польська депутація, на чолі з ректором Варшавського університету Ю. Будзінським, 28 жовтня 1916 р. зустрілася в Берліні з канцлером Бетман-Гольвегом, а за два дні – у Відні з міністром закордонних справ Буріаном. Делегація просила німецьку та австрійську владу видати державний акт, «в якому уряди обох Центральних держав визнали б незалежність Польщі, проголосили і гарантували б її» [37, арк. 25]. Потім, на думку делегації, необхідно було приступити до реалізації цього акту і здійснити такі кроки: призначити регента, наділеного всіма правами виконавчої влади; скасувати кордони між окупованими територіями і рештою території Польщі; скликати Тимчасову Державної Ради для опрацювання Конституції і проекту прав і організації польського державного апарату; утворити військовий департамент при Державній Раді для організації майбутньої польської армії.

Завершенням створення Польської держави повинно було стати проголошення польського короля та точне визначення кордонів її території під час укладення мирного договору.

Проте Німеччина та Австро-Угорщина не були зацікавлені у відновленні Польської держави, зважаючи на те, що гасла із закликом до незалежності, відповідно застосовані і реалізовані, могли серйозно вплинути на руйнування зсередини Центральних держав з їх багатонаціональною структурою. У зв'язку з цим необхідно було не просто знайти вихід зі становища, що склалося, а й за можливості використати національно-патріотичне піднесення поляків у своїх цілях. На окупованих раніше царською Росією польських землях, тобто в Королівстві Польському, від імені імператорів Німеччини та Австро-Угорщини генерал-губернатори 5 листопада 1916 р. оголосили про згоду створити Польське королівство [34, с. 51]. Акт проголошував: «Одухотворені непереборною впевненістю в остаточну перемогу своєї зброї і керовані бажанням, польські землі, вирвані з-під російського панування важкими жертвами їх переможних військ, привести до щасливого майбутнього, Його Імператорська величність Імператор Німецький, і Його Імператорська і Королівська величність Імператор Австрійський і Рівноапостольний Король Угорський постановили із земель цих створити самостійну державу із спадковою монархією і конституційним ладом» [2, с. 48].

Однак слід відзначити, що йшлося про утворення «самостійної» держави, а не незалежної, до того ж питання кордонів мало вирішуватися після перемоги у війні країн Четвертого союзу [34, с. 52]. Польщі мали відійти території, відібрані у Росії, однак лише в кордонах, встановлених Центральними державами. Також гарантувалося, що «нове королівство знайде в поєднанні з обома союзними державами гарантію, необхідну для вільного розвитку своїх сил». Актом було зафіксовано і згоду на формування польської армії [1, с. 88].

Відразу після проголошення акту від 5 листопада 1916 р. в Польщі почали створюватися нові державні структури. 12 листопада 1916 р. було видано розпорядження варшавського генерал-губернатора «Про організацію Державної Ради і Сейму в Польському Королівстві» [37, арк. 35]. Дія цього акту поширювалася лише на території, що перебувала під німецькою окупацією. До Сейму мали увійти 70 депутатів, обраних на повітових сеймиках, а у Варшаві і в Лодзі – через міські корпорації (міські ради). Державна Рада мала складатися з голови, який призначався генерал-губернатором, і членів за виборами й за призначенням. Повноваження Державної Ради і Сейму були обмеженими: Державна Рада отримала право висловлювати свою думку про закони, подані генерал-губернатором, вносити пропозиції стосовно крайового управління і напрацьовувати проекти постанов Сейму. Сейм отримав право встановлення надбавок до прямих податків, а також право укладання

позик. Однак зазначена постанова не вступила в дію у зв'язку з виданням 26 листопада 1916 р. нового розпорядження «Про тимчасову Державну Раду в Польському Королівстві», зафіксованого обома генерал-губернаторами (німецьким і австрійським) [37, арк. 43]. За цим розпорядженням, Державна Рада мала складатися з 25 членів, призначених рескриптами обох генерал-губернаторів: 15 з німецької зони, 10 – з австрійської. Кожен генерал-губернатор делегував у Державну Раду урядового комісара і двох заступників. Державна Рада обирала свого представника з титулом коронного маршалка і його заступника. До сформованої Ради увійшов і Ю. Пілсудський, очоливши військову комісію із завданням сформувати польські військові сили, які мали зміцнити за потреби армії країн Центрального блоку.

Російська влада одразу ж відреагувала на спільну заяву імператорів. В урядовій заяві від 15 листопада 1916 р. відзначалося, що єдиною метою проголошення самостійності польських земель є бажання провести в Російській Польщі рекрутські набори для поповнення своїх армій [34, с. 53]. Далі йшлося про те, що «з приводу польського питання Росія з початку війни вже двічі сказала своє слово. В її наміри входить утворення Польщі з усіх польських земель з наданням їй після завершення війни права вільного будівництва свого національного, культурного та державного життя на основах автономії, під державним скіпетром государя російського і при збереженні єдиної державності. Це рішення є незмінним» [34, с. 53].

Тобто, Росія намагалася зберегти свої права на втрачену польську територію і польське питання розглядалося як внутрішня справа Росії [38, с. 164]. Незабаром, у січні 1917 р., новий Голова Ради Міністрів Росії князь Голіцин вимушений був поставити перед царем питання про необхідність терміново окреслити основні риси майбутнього державного устрою Польщі. З цією метою було створено спеціальну комісію, але вона не встигла завершити свою роботу, бо в результаті лютових революційних подій царська монархія припинила існування.

Роботу Державної Ради обмежував внутрішній регламент від 30 січня 1917 р. Головним органом Ради були загальні збори його членів під головуванням коронного маршалка або віце-маршалка. Виконавчим органом зборів був виконавчий відділ, який повинен був виконувати постанови загальних зборів та очолював всю адміністративну й організаційну діяльність Ради, а до його складу входили маршалок, віце-маршалок і сім членів, обраних Радою. Одночасно, кожен з членів був директором одного з 8 департаментів, а саме: військового, фінансів, закордонних справ, внутрішніх справ, народного господарства, праці, юстиції, віросповідання і народної освіти. Департаменти здійснювали підготовчу роботу для зборів і виконували його постанови під керівництвом виконавчого відділу.

Створення Державної Ради не змінило правового становища польських територій, оскільки керів-

ництво польськими територіями перебувало в руках окупаційної влади, і будь-які спроби Державної Ради взяти управління в свої руки залишалися безрезультатними [1, s. 189].

1 травня 1917 р. Державна Рада звернулась до нового імператора Австро-Угорщини Карла I з проханням сприяти утворенню самостійної об'єднаної Польщі. Відповідь на це звернення надійшла 8 липня 1917 р., зміст якої можна звести до трьох пунктів: 1) Державна Рада висловила бажання призначити регента, а Центральні держави запевнили, що це бажання повністю відповідає їхнім власним намірам і буде здійснено відразу, як буде створено умови для успішної діяльності регента; 2) центральні держави визнали Тимчасову Державну Раду представником створюваної польської держави і мали впевненість, що Державна Рада якнайшвидше завершить свою підготовчу діяльність для конституційної і адміністративної організації Польського королівства; 3) Центральні держави просили підготувати проект передачі управління справами органам польської влади [5, s. 63].

У цих умовах Державна Рада прийняла 25 серпня 1917 р. постанову скласти повноваження і створити тимчасову комісію з трьох членів для управління справами Державної Ради. Безпосереднім приводом для цього акту про відставку, без згоди Державної Ради, був виданий наказ варшавського генерал-губернатора про відрядження польських легіонів у Австрію як допоміжного корпусу.

Російська влада пильно стежила за перебігом подій на польських територіях і, за можливості, намагалася зреалізувати власні державницькі проекти. Після повалення царизму в Росії Тимчасовий уряд опублікував 17 (30) березня 1917 р. «Відозву до поляків», у якій заявив про необхідність створення «...незалежної польської держави, утвореної зі всіх земель, населених у більшості польським народом...» і сполученого військовим союзом з Росією [27, с. 202]. Вирішення питання кордонів залишалося за Установчими зборами Росії [5, s. 69].

Право польського народу на створення власної держави визнав і уряд Радянської Росії, створений у листопаді 1917 р., підкреслюючи, що Польща повинна включати всі польські землі, заселені в більшості польським населенням, і пропонував польському уряду врегулювати будь-які спірні питання шляхом переговорів [27, с. 212].

Головним питанням міждержавних відносин було встановлення майбутніх державних кордонів. Розв'язувалося воно в ході взаємодії декількох потоків: безпосередньої взаємодії Польщі і її східних сусідів (РРФСР, України, Західноукраїнської Народної Республіки – ЗУНР, Білорусі, Литви), мирних, військових, дипломатичних, діяльності держав Антанти [24, с. 251].

3 грудня 1917 р. в окупованому німцями Брест-Литовську почалися мирні переговори між Радянською Росією, з одного боку, і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною – з іншою. Радянську делегацію очолював А. Іоффе (на подаль-

ших етапах Л. Троцький і Г. Сокольников). Як неофіційні представники польського народу в її склад були включені і діячі СДКПІЛ – С. Бобинський і Д. Радек. Головою німецької делегації був статсекретар міністерства закордонних справ Німеччини Р. фон Кюльман, Австро-Угорської – міністр закордонних справ граф О. Чернін [23, с. 7].

Питання про Польщу і її кордони на Сході посідали провідне місце в брестських переговорах, на яких радянська делегація висунула свою програму укладення миру, де вирішення національних проблем передбачалося на основі самовизначення націй. У декларації, зробленій Іоффе на першому пленарному засіданні 22 грудня 1917 р., пропонувалися основні принципи ведення переговорів: відмова від приєднання захоплених територій, виведення з військ, відновлення політичної самостійності народів, які під час війни були її позбавлені, і вільне самовизначення шляхом референдуму тих народів, які до війни не мали самостійності [27, с. 217].

Делегація центральних держав формально виразила згоду з принципами, проголошеними в радянській декларації, проте пізніше офіційно від них відмовилася [27, с. 217].

Радянська делегація запропонувала запросити польських представників на конференцію, хоча і виражала сумнів у праві створеної німецькою та австро-угорською владою польської адміністрації виступати від імені польського народу. Вона запропонувала австро-німецькій стороні вивести з окупованих земель війська, щоб надати можливість вільному волевиявленню населення [27, с. 116].

Німецька делегація в Бресті одержала розпорядження від уряду Вільгельма II відстоювати «... Незалежність Польщі і її зв'язок з центральними державами» [34, с. 93]. Проте на переговорах в Бресті Німеччина відмовилася вивести війська з окупованих територій, заявивши, що ці території вже самовизначилися. Представник німецького верховного командування генерал М. Гофман, що брав участь в брестських переговорах, заявив, що «добровільне приєднання російських областей до Німеччини цілком узгоджується з миром без анексій» [34, с. 93]. Польща у свою чергу повинна бути передана австрійській короні, правда, без сусідніх районів Сілезького індустріального округу, які генерал Еріх Людендорф вимагав передати Німеччині [3, s. 127].

Пропозиція радянської делегації запросити польських представників на переговори до Бреста (вона погоджувалася і на представників Регентської Ради – державного органу, що був утворений у вересні 1917 р.) також одержала відмову, яка мотивувалась тим, що Польща – невоююча сторона. Аналогічні прохання Польщі німці відкинули, посилаючись на німецько-австрійський рескрипт від 12 вересня 1917 р. про можливість міжнародного представництва Польщі лише після закінчення окупації, а також думку радянської делегації на конференції щодо польської влади [10, s. 168].

Зрештою, Центральні держави відкинули дискусію з польського питання і не допустили до участі в переговорах представників Регентської Ради. Уряди держав Антанти, що раніше розглядали польське питання як внутрішню справу Росії, на початку 1918 р. висловилися про необхідність створення польської держави, об'єднуючої землі з суто польським населенням [34, с. 94-95].

Світова війна змусила польські політичні партії та сили, широку громадськість чіткіше визначити свої позиції. 19-25 червня 1917 р. було відновлено діяльність Польського Національного Комітету, який на своєму організаційному засіданні доручив Р. Дмовському, Е. Пільтцу, М. Замойському і М. Сейді опрацювати проект політичного устрою для польської держави [21, с. 81]. Для комітету була характерна орієнтація на країни Антанти, яка мала перевагу у війні і перемоги якої очікували члени комітету. На конференції ПНК, яка відбулася 9-10 серпня 1917 р., було ухвалено три основні завдання: 1) політична репрезентація Польщі і представництво її інтересів перед західними державами; 2) створення польської армії під опікою коаліції (Англії, Франції, Італії і США) і керівництво нею; 3) здійснення консульського захисту поляків за кордоном. Водночас було затверджено текст «Звернення до Краю», яким Комітет заявляв про свою діяльність і програму [33, с. 46].

На засіданні ПНК 24 серпня 1917 р. було прийнято відозву до урядів союзних держав, якою поставлено їх до відома про створення такого Комітету, мету і завдання його діяльності з проханням про визнання. Визнання Комітету «офіційною польською організацією» (що було зроблено 20 вересня 1917 р. – Францією, 15 жовтня – Англією, 30 жовтня – Італією, 10 листопада – США) дозволило йому отримати юридичні повноваження на представництво у справах Польщі і право голосу з польського питання [33, с. 48].

Одним із перших із заявою про бажаність створення незалежної Польщі як найважливішої умови для стабілізації в Східній Європі виступив прем'єр-міністр Великобританії Д. Ллойд Джордж 5 січня 1918 р. Через три дні (8 січня) у своїй програмі «Чотирнадцять пунктів» аналогічні погляди висловив президент США В. Вільсон, де тринадцятий пункт свідчив: «повинна бути створена незалежна Польська держава, яка охопить області з безперечно польським населенням; їй буде надано вільний доступ до моря; її політична і економічна незалежність, а так само й територіальна недоторканність буде гарантована міжнародним договором». 2 червня 1918 р. ця позиція була підтверджена в спільній декларації голів рад міністрів Франції, Великобританії та Італії, у якій фіксувалося, що «створення єдиної і незалежної Польської держави з вільним доступом до моря, складає одну з умов міцного і справедливого миру і правового режиму в Європі» [8, с. 74].

Активізація країн Антанти та США з приводу польського питання зумовило зміни і в німецькій

позиції. Відставка Державної Ради підштовхнула уряди центральних держав до видання нового маніфесту від 12 вересня 1917 р., яким монархи заявили, що їхнім настійним бажанням є подальше творення Польської держави. Маніфестом фіксувалося: 1) верховна державна влада в Польському королівстві, до того як прийме її в свої руки король або регент, вручається Регентській Раді; 2) Регентська Рада складається з трьох членів, які призначаються на цю посаду монархами держав-окупантів; 3) урядові акти Регентської Ради контра-сигнує відповідальний міністр-президент. Законодавча влада мала здійснюватися Регентською Радою спільно з Державною Радою Польського Королівства, яка мала бути організована на підставі спеціального закону, виданого Регентською Радою за згодою держав-окупантів. 27 жовтня 1917 р. було здійснено відкриття Регентської Ради, яка складалася з трьох членів: О. Каковського, З. Любомирського і Ю. Островського. Під управлінням Регентської Ради Польщі була майже вся територія колишніх Ломжинської і Люблінської губерній [39; 74-76].

Наближення поразки у війні країн Четверного союзу активізувало діяльність урядових осередків. Маніфестом від 7 жовтня 1918 р. Регентська Рада розпустила Державну Раду, проголосила утворення незалежної Польської держави на всіх польських землях, створення багатопартійного уряду і проведення виборів до Законодавчого Сейму. «Пробила велика година якої весь польський народ чекав з великими надіями. Наближається мир, а разом з ним і здійснення прагнень польського народу до повної незалежності. Що стосується засад майбутньої Польщі, то вона повинна бути незалежною, обіймати всі землі польські, з доступом до моря, з політичною і економічною самостійністю, з територіальною недоторканністю, що повинно бути гарантовано міжнародними документами. Нехай замовкне все, що може нас розділяти, а нехай пролунає один великий голос: Польща Об'єднана Незалежна» [13, с. 61-62]. Розпочався процес створення органів влади: 26 жовтня 1918 р. було створено чотири нових міністерства: внутрішніх справ, військових справ, інформації і продовольства, а 30 жовтня – охорони здоров'я і громадського забезпечення, а також міністерство захисту праці [13, с. 87-88].

У кінці жовтня в Австро-Угорщині, а на початку листопада в Німеччині розпочалася революція, змусивши ці країни 11 листопада підписати перемир'я, яке поклало кінець війні й окупації. Для Польщі настав сприятливий момент для реалізації власних державницьких проектів. Це активізувало всі політичні сили, готові претендувати на лідерство у відродженій державі. Ще 7 листопада 1918 р. в умовах австро-німецької окупації, в Любліні, залишеному австрійськими частинами, було створено національний уряд, який проголосив утворення Польської Народної Республіки, а керівництво Регентської Ради позбавленим влади. Його утворили, на чолі з лідером І. Дашинським, діячі лівих

«незалежних» партій: Польської соціалістичної партії (ППС), ППСД, ПСЛ–«Визволенє» (Польської селянської партії) і Польської організації військової (ПОВ) [8, s. 78]. Маніфест Люблінського уряду проголосив Польщу народною республікою з найвищими законодавчими органами, обраним на основі загального, рівного, прямого, пропорційного виборчого права при таємному голосуванні, зі значним обсягом демократичних прав і політичних свобод [10, s. 78].

Територіальну програму Люблінський уряд сформулював у відповідності з існуючими на той час етно-політичними реаліями, проголосивши, що Польська держава буде охоплювати «всі землі, на яких проживає польський народ», і підкреслив необхідність відновлення польської держави в її історичних кордонах [35, с. 33] Для більшості поляків ця програма була гідним завершенням їх вікової національно-визвольної боротьби.

8 листопада було укладено Комп'єнське перемир'я, що фіксувало перемогу країн Антанти і поразку німецького блоку в Першій світовій війні. У день набуття його чинності – 11 листопада, Ю. Пілсудський прибув до Варшави, де Регентська Рада передала йому владні повноваження. Відновлення 11 листопада 1918 р. незалежності Польщі й проголошення її Республікою відповідало прагненням поляків, було логічним кроком у розвитку польської національно-визвольної боротьби, завершенням довготривалого руху поляків до свободи і політичної самостійності [36, с. 97]. 16 листопада 1918 р. Ю. Пілсудський направив главам держав, що здобули перемогу у війні, а також главам нейтральних країн телеграму, яка повідомляла про виникнення, згідно волі польського народу, незалежної Польської держави, що ґрунтується на демократичних основах.

Після самоліквідації Регентської Ради Люблінський уряд визнав як одержані Ю. Пілсудським повноваження, так і призначення ним 18 листопада Є. Морачевського главою польського уряду. Перед посталою владою стояло непросте завдання – вивести країну з кризи, захистити від зовнішньої загрози та стабілізувати кордони. 21 листопада було видано Маніфест до народу, в якому підкреслювалась народність влади і проголошено здійснення соціальних реформ, які мав затвердити Законодавчий сейм. 22 листопада 1918 р. уряд видав «Декрет про верховну представницьку владу Польської Республіки», в якому проголосив Польську Республіку. Переважна більшість народу схвалила майбутній устрій держави, запропонований урядом, – Польща повинна була стати демократичною республікою за зразком західних демократій [16, с. 25-26].

Під тиском західних держав, зацікавлених у створенні в Польщі сильного уряду, здатного придумати революційні виступи всередині країни і розвернути протидію Радянській Росії, 16 січня 1919 р. був утворений новий коаліційний уряд на

чолі з І. Падеревським (що також одержав пост міністра закордонних справ) [3, s. 630]. Незабаром, після утворення уряду І. Падеревського, незалежність Польщі визнали і встановили з нею дипломатичні відносини США (30 січня 1919 р.), Франція (24 лютого), Англія (25 лютого) й інші держави. Уряд РРФСР, визнавши незалежність Польської республіки, запропонував польському уряду мирно врегулювати всі проблеми, що цікавили сторони конфлікту. Приймаючи принцип права націй на самовизначення, радянський уряд в той же час виражав готовність шукати інші шляхи вирішення питання кордонів з Польщею на основі переговорів. Проте згоди з Польщею досягнуто не було [34, с. 234].

У результаті, в 1918 р. територія відродженої Польщі складала 388,6 тис. кв. км, з яких 260 тис. кв. км припадало на колишні землі Російської імперії, 80 тис. кв. км – на землі колишньої Австро-Угорщини і близько 48,6 тис. кв. км складала землі колишньої Пруссії [3, s. 664]. За даними перепису 1921 р., населення Польської держави налічувало 27 177 тис. осіб, серед яких поляки відповідало до цих даних складала 18 659 тис. (68,7 %), непольське населення – 8 500 тис. (31,3 %). Згідно з переписом, у Польщі проживало близько 3 млн 897 тис. українців (14,3 %), 2 млн 110 тис. євреїв (7,8 %), 1 млн 60 тис. білорусів (3,9 %) 1 млн 59 тис. німців (3,9 %) [12, s. 12-132]. Польща була аграрною країною. Переважна більшість населення належала до сільських жителів. Частка міського населення складала 25 %. У сільському господарстві було зайнято близько 65 % населення, у промисловості – тільки 9 %; 7 % займалися ремісничим виробництвом, 6 % – працювали в торгівлі і на транспорті. У 1921 р. в Польщі 0,6 % землевласників належало 44,8 % приватновласницької землі. За продуктивністю сільського господарства, незважаючи на порівнянню забезпеченість землею (5-6 десятини на господарство), достатньо сприятливі кліматичні і ґрунтові умови, Польща знаходилася на одному з останніх місць у Європі. Будучи державою з середнім рівнем розвитку капіталізму, Польща мала у своєму володінні високорозвинену паливно-сировинну базу і важку промисловість, зосереджену в Домбровському басейні і Верхній Сілезії, та розвинену текстильну промисловість Лодзинського району і Білостоку з численними цукроварними, винокурними та іншими підприємствами [21, с. 21].

Фактично можемо констатувати, що в ході Першої світової війни в Східній Європі на фоні розпаду колишніх імперій відбувалися процеси національно-державного відродження, створювалися нові незалежні країни, однією з яких була Польща. Суперництво європейських країн за «прихильність» поляків посприяло тому, що національна політична еліта змогла зайняти таку позицію, яка уможливила реалізацію власного бачення майбутнього своєї країни. У становленні Другої Речі Посполитої як незалежної держави вагомим значення набули

політичні інтереси Франції, Австро-Угорщини, Німеччини та Росії. «Польське питання» від початку війни перебувало в полі зору воюючих країн, які намагалися використати державницькі домагання поляків у власних інтересах. Ставлення європейських країн до вказаної проблеми поступово

еволюціонувало від обіцянок широкої автономії в 1914-1916 рр., «самостійної держави» в 1916-1917 рр. та створення незалежної Польщі в 1917-1918 рр. Тож проголошення 11 листопада 1918 р. незалежності Польської держави стало закономірним наслідком державотворчих домагань польської нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Albert A. Najnowsza historia Polski 1914–1993 / A. Albert. – Т. 1 – Londyn : Puls, 1994. – 641 s.
2. Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / J. Bardach, B. Leńnodorski, M. Pietrzak. – Warszawa, 2003. – 667 s.
3. Dzieje Polski / [pod red. J. Topolskiego]. – Warszawa : Interpress, 1976. – 742 s.
4. Dr. Waclaw Komarnicki «Ustrój Państwowy Polski Współczesnej» / Dr. Komarnicki Waclaw. – Wilno, 1937. (Genesis i system.). – S. 438.
5. Eckert M. Historia Polski 1914-1939 / M. Eckert. – Wrocław : Wydawnictwo szkolne i pedagogiczne, 1990. – 350 s.
6. Feldman J. Dzieje polskiej myśli politycznej 1864-1914 / Przejrzal I uzupełnie J. Feldman z przedmowa. L. Wasilewskiego. Wyd. 2 / J. Feldman. – Warszawa : Lud. Spółdzielnia wyd., 1932. – 290 s.
7. Garlicki A. Józef Piłsudski. 1867-1935 / A. Garlicki. – Warszawa, 1990. – 3 wyd. – 293 s.
8. Grosfeld L. Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej / L. Grosfeld. – Warszawa : Państw. wyd-wo nauk, 1962. – 293 s.
9. Leczyk M. Oblicze społeczno-polityczne drugiej Rzeczypospolitej / M. Leczyk. – Warszawa, 1988. – 546 s.
10. Pajewski J. Budowa Drużej Rzeczypospolitej: 1918-1926 / J. Pajewski. – Kraków : Polska Academia Umiejętności, 1995. – 266 s.
11. Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski / W. Pobóg-Malinowski. – Gdańsk : Oficyna Wydawnicza «Graf», 1990. – Т. 2. 1914-1939. – 896 s.
12. Tomaszewski J. Rzeczpospolita wielu narodów / J. Tomaszewski. – Warszawa : Czytelnik, 1985. – 211 s.
13. Rada Regencyjna do Narodu Polskiego // Dziennik Praw Królestwa Polskiego z dnia 7 października 1918 r. – Nr. 12. – Poz. 23–24.
14. Zbiór najważniejszych dokumentów do powstania Państwa Polskiego / [opr. K. Kumaniecki]. – Warszawa; Kraków : Nakładem Księgarni J. Czerneckiego, 1920. – 186 s.
15. Алексієвць Л. До проблеми інституалізації Польської держави у 1918-1919 рр. / Л. Алексієвць // Україна – Європа – Світ : збірник наукових праць. – Вип. 2. – Тернопіль, 2009. – С. 24–31.
16. Алексієвць Л. М. Польща в 1918–1926 рр.: особливості відродження національної державності, формування суспільно-політичного устрою. / Л. М. Алексієвць. – Дис. докт. іст. наук за спеціальністю 07.00.02 – Всесвітня історія. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2007. – 35 с.
17. Алексієвць Л. Нове бачення відродження національної державної незалежності та розвитку Польщі міжвоєнної доби (1918-1939 рр.) / Л. Алексієвць. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль. – 2002. – Вип. 5. – С. 111–114.
18. Алексієвць Л. Новітня історія Польщі (1918–1939). / Л. Алексієвць. – Київ; Тернопіль : Астон, 2002. – 320 с.
19. Алексієвць Л. Польща на етапі відродження і становлення національної державності (1918-1921) / Л. Алексієвць // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль. – 2000. – Вип. 11. – С. 176–182.
20. Алексієвць Л. Польща: утвердження незалежної держави 1918-1926. / Л. Алексієвць. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. – 448 с.
21. Алексієвць Л. Польща: шляхом відродження державної незалежності 1918-1939. / Л. Алексієвць. – Тернопіль : Економічна думка, 2002. – 272 с.
22. Алексієвць М. Слов'янські народи Центральної та Південно-Східної Європи: утвердження незалежних держав у міжвоєнній роки (1918–1939 рр.) / М. Алексієвць // Україна – Європа – Світ : збірник наукових праць. Вип. 3. – Тернопіль, 2009. – С. 26–32.
23. Баран З. Відродження і становлення Польської держави 1918-1921 рр. / З. Баран. – Львів : ЛДУ – 1995. – 52 с.
24. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодні / П. Вандич. – К. : Критика, 2004. – 463 с.
25. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990 / Г. Дильонгова ; [пер. з пол. М. Кірсенка] – К. : Вид. дім «Кієво-Могилянська академія», 2007. – 239 с.
26. Дыбковская А. История Польши с древнейших времен до наших дней. / А. Дыбковская, М. Жарин, Я. Жарин. – Варшава : Научное издательство ПВН. – 1995. – 565 с.
27. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – М. : АН СССР, 1963. Т. 1, – февраль 1917 – ноябрь 1918 г. М., 1963. – 547 с.
28. Зарецька Т. І. Юзеф Пілсудський і Україна / Т. І. Зарецька. – К. : Інститут історії України НАН України, 2007. – 288 с.
29. Зашкільняк Л. Українсько-польські відносини в ХХ столітті: історіографічні аспекти / Л. Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Вип. 13: Україна у Другій світовій війні: українсько-польські стосунки. – Львів, 2005 – С. 3–22.
30. Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. ЛНУ ім. І. Франка. / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів, 2002. – 752 с.
31. Історія Центрально-Східної Європи : [посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів] / [За ред. Л. Зашкільняка]. – Л. : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – 660 с.
32. История Польши / [под ред. И. С. Миллера и И. А. Хренова]. – Том 2. – К. : Изд-во Академии Наук СССР, 1955. – 665 с.
33. Матвеев Г. Ф. Пилсудский / Г. Матвеев. – М. : Молодая гвардия, 2008. – 427 с.
34. Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях. – Часть 1. От империалистической войны до снятия блокады с Советской России / [под ред. проф. Ю. В. Ключникова, А. Сабанина]. – М. : Лениздат НКВД, 1925. – 196 с.; Ч. 2. – М., 1926. – 324 с.
35. Михутина И. В. Польско-советская война 1919-1920 гг / И. В. Михутина. – М., 1994. – С. 33.
36. Парнета О. Основні тенденції становлення зовнішньої політики відродженої Польщі. Федералізм та інкорпораціонізм (1918 – 1926 рр.) / О. Парнета // Україна – Європа – Світ : збірник наукових праць. Вип. 3. – Тернопіль, 2009. – С. 95–111.
37. Російський державний архів соціально-політичної історії (РДАСП). Фонд 495 Исполком Коминтерна. – Опись 124. Коммунистическая партия Польши. – *Справа* 148 «Собрание материалов прессы и информационных сообщений о внутреннем и международном положении Польши (1921-1924 гг.)». – 1059 арк.
38. Яжборовская И. С. Россия и Польша. Синдром войны 1920 г. / И. С. Яжборовская, В. С. Парсаданова. – М. : Academia, 2005. – 404 с.
39. Яровий В. І. Історія західних і південних слов'ян у ХХ столітті : [курс лекцій. навч. посіб.] / В. І. Яровий. – К. : Либідь, 1996. – 416 с.

40. Яровий В. І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. XX століття : [підручник для вищих навчальних закладів] / В. І. Яровий. – К. : «Генеза», 2005. – 816 с.

Рецензенти: **Корновенко С. В.**, д.і.н., проф.;
Сінкевич Є. Г., д.і.н., проф.

© Боєчко В. Ф., 2012

Дата надходження статті до редколегії 10.12.2012 р.

БОЄЧКО Владислав Федорович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та етнології України Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького.